

Papers of the Linguistic Society of Belgium

16 | 2022

Schakeringspartikels als vertaalprobleem voor Vlamingen die Duits leren

Steven Schoonjans

URL: <https://sites.uclouvain.be/bkl-cbl/en/journals/papers-of-the-lsb/volume-16-2022/>

Electronic reference:

Schoonjans, Steven. (2022). Schakeringspartikels als vertaalprobleem voor Vlamingen die Duits leren. In Thomas Hoelbeek & Laura Rosseel (eds.), *Papers of the Linguistic Society of Belgium* [online] 16, 1-14. DOI: <https://doi.org/10.61430/HDVE3992>

Schakeringspartikels als vertaalprobleem voor Vlamingen die Duits leren

Steven Schoonjans

Alpen-Adria-Universität Klagenfurt & KU Leuven

Deze paper presenteert de voorlopige resultaten van een studie naar hoe Vlaamse leerders van het Duits omgaan met schakeringspartikels in een Duitse tekst. 43 deelnemers die nog geen expliciete instructie over schakeringspartikels hadden gekregen, werd gevraagd een tekstfragment met schakeringspartikels uit het Duits naar het Nederlands te vertalen. Het aantal keren dat een partikel passend vertaald wordt, blijkt sterk te verschillen naargelang het partikel. Dit heeft er onder meer mee te maken of het partikel in kwestie een directe Nederlandse tegenhanger heeft, maar ook het heterosemiebewustzijn bij de leerders (of veeleer het gebrek daaraan) lijkt een rol te spelen.

1. Inleiding

Vraag je aan Vlamingen die Duits leren wat ze het moeilijkst vinden aan die taal, dan is de kans reëel dat ze naar de naamvallen of de adjectiefdeclinatie verwijzen. De kans dat ze schakeringspartikels vermelden, is behoorlijk klein. Nochtans blijkt het voor anderstaligen (ook voor Nederlandstaligen) telkens weer een grote uitdaging te zijn om de Duitse partikels in de vingers te krijgen. Dat ze desondanks niet genoemd worden, heeft ermee te maken dat leerders zich vaak niet van die moeilijkheid bewust zijn. Een belangrijke factor hierin is het feit dat schakeringspartikels in het Vlaamse onderwijs, zowel in de lessen Duits als in de lessen Nederlands, vaak niet de minste aandacht krijgen, hoewel ze in beide talen een belangrijke rol spelen.

In deze bijdrage bekijken we hoe Vlaamse leerders van het Duits omgaan met schakeringspartikels als ze ermee geconfronteerd worden in een vertaalopdracht, zonder dat de partikels in de les al ter sprake gekomen zijn. Concreet ligt de focus op hoe ze Duitse partikels naar het Nederlands vertalen. In sectie 2 leggen we kort uit wat we onder schakeringspartikels verstaan en waarom ze een uitdaging

2 Steven Schoonjans

vormen voor leerders van het Duits. In sectie 3 bespreken we het opzet van de vertaalopdracht die aan deze studie ten grondslag ligt. In sectie 4 worden de belangrijkste resultaten voorgesteld, waarna in sectie 5 een discussie van die resultaten volgt.

2. Duitse schakeringspartikels als uitdaging voor leerders

2.1. Wat zijn schakeringspartikels?

Als we het over ‘schakeringspartikels’ of ‘modale partikels’ hebben, dan bedoelen we de woordsoort die in het Duits doorgaans ‘Abtönungspartikeln’ of ‘Modalpartikeln’ genoemd wordt, een groep van een twintigtal niet-flecteerbare woorden die een niet-propositionele, intersubjectieve nuance toevoegen aan een taaluiting.¹ Het partikel *einfach* in (1) geeft bijvoorbeeld te kennen dat het volgens de spreker voor de hand ligt dat het zo is en dat er weinig meer over te zeggen valt (vergelijkbaar met *gewoonweg* in het Nederlands), terwijl *etwa* in (2) signaleert dat de aangehaalde situatie ongewenst is en dat er dus een negatief antwoord verwacht wordt (vergelijkbaar met *soms* in het Nederlands).

- (1) Das ist *einfach* so.
‘Dat is gewoonweg zo.’
- (2) Hast du *etwa* wieder den Polizeifunk abgehört?
‘Heb je soms weer de politieradio afgeluisterd?’

Over de exacte afgrenzing van de categorie van de schakeringspartikels bestaat er in de literatuur heel wat discussie. In deze studie beperken we ons dan ook tot tien partikels waarover relatief weinig discussie bestaat: *denn, doch, eben, eigentlich, einfach, etwa, halt, ja, mal, nur* (zie sectie 4 voor meer informatie).

2.2. Waarom zijn schakeringspartikels zo moeilijk te leren?

Op de vraag waarom schakeringspartikels zo’n grote uitdaging zijn voor leerders van het Duits, komt in de literatuur traditioneel (o.a. Busse 1992, Möllering 2004, Weerning 2016) als antwoord dat de leerders in hun moedertaal geen directe tegenhangers voor de Duitse partikels hebben: veel talen hebben duidelijk minder

¹ Gezien de beperkingen op de lengte van deze bijdrage is het niet mogelijk een gedetailleerd theoretisch kader te schetsen. Voor een uitvoerigere bespreking van de partikels verwijzen we onder meer naar Thurmair (1989), Müller (2014) en Schoonjans (2022). Op deze werken, en de referenties daarin, zijn ook de beschrijvingen van de betekenissen van de partikels in sectie 4 gebaseerd.

schakeringspartikels dan het Duits (of zelfs helemaal geen), en de partikels die er zijn, staan veelal niet in een één-op-éénrelatie met de Duitse partikels.

Dat is zeker een belangrijke factor, maar voor het Nederlands kan dat niet de volledige verklaring zijn. We zien immers dat de Duitse schakeringspartikels ook voor Nederlandstaligen een probleem vormen, hoewel het Nederlands het Duits op vlak van schakeringspartikels behoorlijk dicht benadert (o.a. Hogeweg et al. 2016, Schoonjans 2021²): Er zijn er niet zo veel minder (o.a. *dan, eens, even, gewoon(weg), maar, misschien, n(o)u, ook, soms, toch*), en vaak komen ze qua functie toch behoorlijk dicht in de buurt van de Duitse partikels.

Een andere factor is dat de betekenis van schakeringspartikels erg subtiel is en vaak moeilijk te vatten en te beschrijven valt. Veel Nederlandstaligen kunnen niet zeggen wat de Nederlandse partikels betekenen (vaak zijn ze er zich niet eens van bewust dat ze ze gebruiken), laat staan dat ze dit voor de Duitse partikels kunnen. Dat de schakeringspartikels op school nauwelijks aandacht krijgen (ook in de lessen Nederlands), speelt hier zeker een rol in.

Daarnaast is het ook zo dat schakeringspartikels vaak niet worden opgemerkt door leerders: ze hebben niet bepaald een prominente vorm (ze zijn kort en veelal onbeklemd) en staan meestal ‘verscholen’ in het middenstuk van de zin) en door hun niet-propositionele functie lijken ze ook geen prominente bijdrage tot de betekenis van de zin te leveren. Bovendien kunnen Nederlandstaligen in sommige Duitse partikels een directe Nederlandse tegenhanger herkennen (bijvoorbeeld *doch/toch* of *vielleicht/missschien*), waardoor ze er niet bij stilstaan dat het hier om een ‘speciale’ woordsoort gaat, wat hun ‘awareness’ voor de categorie ook niet bevordert. Daarbij speelt het ook een rol dat zowel in het Duits als in het Nederlands nagenoeg alle schakeringspartikels heteroseem zijn: dezelfde vorm kan ook in andere woordsoorten (vaak als bijwoord) gebruikt worden. Doordat ze zich hier niet van bewust zijn, gaan leerders de partikels vaak spontaan als hun heterosemen interpreteren, temeer daar die vaak wel een directe tegenhanger in hun moedertaal hebben. De grote uitdaging bestaat er dus, zeker in het geval van Nederlandstaligen die Duits leren, eigenlijk in dat ze vaak gewoon niet beseffen dat ze een schakeringspartikel voor zich hebben – als ze dat al opmerken – en het daardoor ook niet juist interpreteren.

3. Opzet van deze studie

De vraag die zich stelt, is dan ook hoe Nederlandstaligen omgaan met Duitse schakeringspartikels als ze ermee geconfronteerd worden in een vertaalopdracht. We hebben Vlaamse leerders van het Duits twee korte en relatief eenvoudige

² Tot gelijkaardige bevindingen voor de andere richting (Duitstaligen die Nederlands leren) kwam ook Wenzel (2002).

4 Steven Schoonjans

fragmenten (150–170 woorden) uit jeugdboeken “zo accuraat mogelijk” laten vertalen, eentje van het Duits naar het Nederlands en eentje van het Nederlands naar het Duits. Elk fragment bevatte vijf of zes schakeringspartikels, en de fragmenten werden zo gekozen dat alle partikels ook zonder complexe omschrijving vertaald konden worden, zelfs als er in de andere taal geen directe tegenhanger voor de respectievelijke partikels bestaat.³

Per fragment kregen de deelnemers maximaal één uur de tijd en ze mochten hulpmiddelen als woordenboeken en grammatica’s gebruiken. Concreet voor de partikels geven woordenboeken weliswaar niet altijd een passend equivalent, maar zo konden de deelnemers toch op z’n minst een vertaling vinden voor partikels die ze niet kenden. Ook werd aan de deelnemers gevraagd om eventuele woorden of zinnen waar ze moeilijkheden mee hadden te markeren in de opgavetekst; zo konden we zien of partikels die ontbraken in de vertaling onvertaald waren gebleven omdat de leerders geen passende vertaling hadden gevonden (die waren dan gemarkeerd in de opgavetekst) dan wel dat hier een andere factor in het spel was (de partikels werden over het hoofd gezien of het werd niet nodig geacht om ze te vertalen⁴).

De deelnemers waren leerders van het Duits, meerbepaald leerlingen uit het laatste jaar secundair (in de richting Moderne Talen) en bachelorstudenten met Duits in hun programma (Taal- en Letterkunde en Toegepaste Taalkunde, maar ook andere richtingen met Duits als optie, zoals Handelswetenschappen). De leeftijd varieerde tussen 17 en 25, het receptieve taalbeheersingsniveau voor Duits volgens het ERK varieerde tussen A2+ en B2+. Alle deelnemers hebben het Nederlands als moedertaal (soms naast een tweede moedertaal, die in geen geval Duits was) en ze hadden nog geen expliciete instructie over schakeringspartikels gekregen (noch voor het Nederlands, noch voor het Duits).

In deze bijdrage presenteren we de eerste resultaten, waarbij we ons om plaatsredenen beperken tot de vertaalrichting Duits–Nederlands. De bewijskracht van de resultaten is nog enigszins beperkt in de zin dat tot dusver slechts van 43 deelnemers de vertalingen geanalyseerd konden worden (in totaal 249 partikels). Dit beperkte aantal is vooral te wijten aan het feit dat de studie plaatsvond in het voorjaar van 2020, toen Vlaanderen, net als grote delen van de wereld, in lockdown gingen als gevolg van de Covid-19-pandemie. Hierdoor kon de dataverzameling niet zoals gepland doorgaan, met als gevolg dat er van minder

³ Een voorbeeld waar in sectie 4 nog op wordt teruggekomen, is het Duitse partikel *ja*, dat niet in een één-op-éénrelatie staat met een Nederlands partikel. Om de betekenis van dit partikel in het Nederlands weer te geven, zullen we in sommige contexten gebruik kunnen maken van Nederlandse vormen als *immers* of *wel*, maar dat kan niet altijd, zodat we soms moeten terugvallen op een omschrijving (iets als ‘zoals je weet’). Voor deze studie werd erop toegezien dat alleen gevallen van *ja* voorkwamen waar een vertaling als *immers* of *wel* mogelijk is en waar er dus geen omschrijving nodig is.

⁴ Tussen deze twee factoren kunnen we helaas niet onderscheiden, cf. sectie 5.

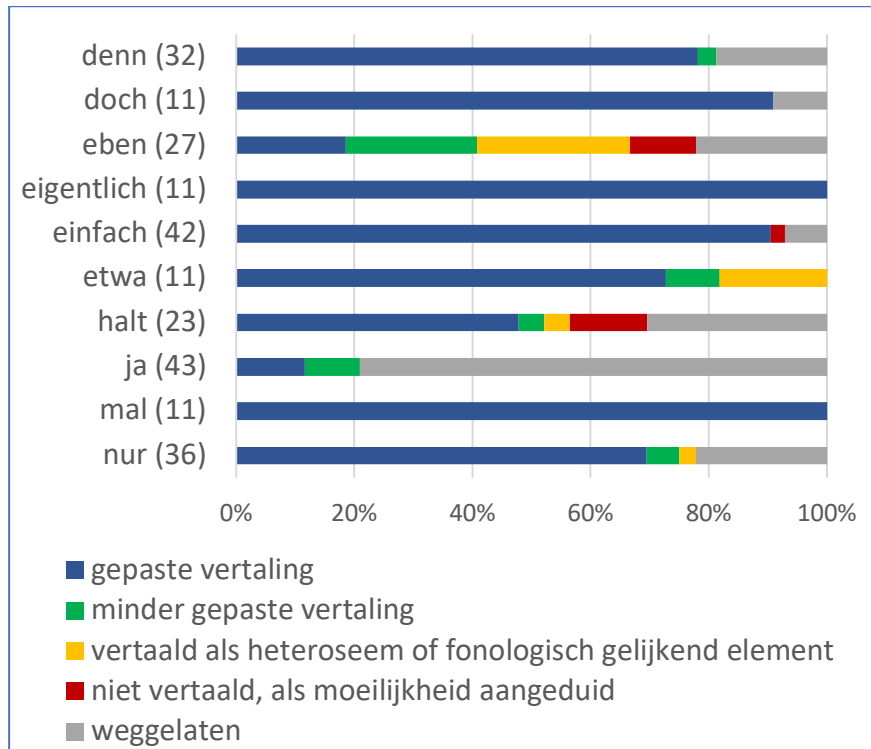
deelnemers dan gepland data verzameld konden worden en dat de deelnemers van wie er data beschikbaar zijn niet mooi verdeeld zijn over de verschillende studierichtingen, leeftijden en taalbeheersingsniveaus. Om deze reden worden de resultaten ook niet uitgesplitst volgens leeftijd, taalbeheersingsniveau e.d.: Bij dergelijke lage aantallen levert een dergelijke uitsplitsing geen klare, laat staan significante tendenzen op, temeer daar voor de studie vijf verschillende tekstfragmenten per vertaalrichting gebruikt werden, die niet per se dezelfde partikels bevatten. Enerzijds kon zo een breder palet aan partikels bestudeerd worden en anderzijds kon zo vermeden worden dat bepaalde moeilijkheden in één van de teksten (al dan niet gelieerd aan één van de schakeringspartikels) de resultaten te sterk zouden beïnvloeden, wat vooral relevant was voor een andere studie waarvoor dezelfde vertaaldata werden gebruikt. Tegelijk heeft dit tot gevolg dat de analyse voor sommige partikels nog gebaseerd is op een beperkt aantal attestaties (variërend tussen 11 en 43), wat de bewijskracht van de resultaten nog sterker reduceert. Toch zijn er in de data al enkele tendenzen te herkennen, die we in de volgende sectie voorstellen.

4. Resultaten

Figuur 1 vat de resultaten samen voor de tien partikels die in de studie zijn voorgekomen. Zoals te zien in de figuur, werden de attestaties per partikel in vijf groepen ingedeeld: gevallen die (behoorlijk) gepast vertaald zijn, gevallen die minder accuraat vertaald zijn (bijvoorbeeld wanneer *eben*, dat min of meer met *nu eenmaal* overeenkomt, door het iets zwakkere *gewoonweg* vertaald is), gevallen waar de vertaling niet met het schakeringspartikel overeenkomt, maar met een heteroseem gebruik van dezelfde vorm (bijvoorbeeld waar *nur* als focuspartikel met de betekenis ‘alleen’ gelezen werd i.p.v. als schakeringspartikel) of met een andere, fonologisch gelijkende vorm, gevallen waar het partikel niet vertaald werd, maar wel als moeilijkheid gemarkeerd in de opgavetekst, en tot slot de gevallen waar het partikel volledig werd weggelaten en ook niet als moeilijkheid werd gemarkeerd. Gevallen waar de partikels compleet verkeerd vertaald werden (en waar er geen link met een heteroseem of een fonologisch gelijkend woord gevonden kan worden), kwamen niet voor.⁵

⁵ Eén geval van *einfach* werd uitgesloten om dat de hele zin verkeerd geïnterpreteerd werd, zodat in totaal 248 van de 249 partikels geanalyseerd werden. Hoe gepast of accuraat een vertaling is, is uiteraard altijd een kwestie van interpretatie. De beslissing of een vertaling als gepast of minder gepast beschouwd kan worden, werd gemaakt na overleg met twee andere personen die betrokken zijn bij een andere studie waarvoor dit experiment werd gebruikt. Daarbij werd onder meer gekeken naar in hoeverre het Duitse partikel en de Nederlandse vertaling dezelfde nuance tot uiting brengen (dan wel of de vertaling misschien eerder met een ander Duits partikel overeenstemt) en of de voorgestelde Nederlandse vertaling in de zin in kwestie als grammaticaal correct kan worden beschouwd.

6 Steven Schoonjans

Figuur 1: Resultaten (tussen haakjes de absolute aantallen)

Wat meteen opvalt, is dat er vier partikels zijn die meer dan 90% van de tijd een passende vertaling krijgen: *doch*, dat signaleert dat het gezegde eigenlijk al geweten zou moeten zijn en tegelijk een zekere tegenstelling impliceert (in (3a): ze weten al dat dat waanzin is, maar desondanks doen ze het), *eigentlich*, dat in vragen de overgang naar een ander gespreksonderwerp signaleert, het eerder reeds aangehaalde *einfach* en *mal*, dat bevelen afzwakt. Op zich is het niet zo verwonderlijk dat we dat resultaat uitgerekend voor deze vier partikels vinden, aangezien het vier partikels zijn met een directe tegenhanger in het Nederlands (*doch/toch*, *eigentlich/eigenlijk*, *einfach/gewoon(weg)* en *malleens*), die vaak ook dezelfde heterosemie vertoont als het Duitse partikel en bovendien in twee gevallen (*doch/toch* en *eigentlich/eigenlijk*) fonologisch sterk op het Duitse partikel lijkt.

Schakeringspartikels als vertaalprobleem 7

(3a) Das war *doch* Wahnsinn, was sie vorhatten!

(3b) Wat ze van plan waren was *toch* waanzin!⁶

(4a) Warum musste Gummi *eigentlich* so schwer sein?

(4b) Waarom moest rubber *eigenlijk* zo zwaar zijn?

(5a) Sie ist *einfach* anders.

(5b) Ze is *gewoon* anders

(6a) Hilf mir *mal*.

(6b) Help me *eens*.

Een ander partikel waarvoor de resultaten behoorlijk positief uitvallen, is *nur*, dat we alleen in zijn gebruik in vraagwoordvragen hebben bekeken, waar het een soort illocutieve versterking realiseert, vaak in de zin dat de spreker geen idee heeft van het correcte antwoord. Toch vinden we hier in verhouding iets minder gevallen die passend vertaald zijn (69,5%). Een mogelijke verklaring kan zijn dat *nur* geen directe tegenhanger heeft in het Nederlands, maar naargelang de context verschillend vertaald wordt, wat voor onzekerheid bij de deelnemers gezorgd kan hebben. Passende vertalingen in deze context waren *n(o)u* of *toch*, maar de deelnemers schreven bijvoorbeeld ook het in deze context minder passende *zomaar*.

(7a) Warum tun Sie das *nur*?

(7b) Waarom doet u dat *nou*?

(7c) Waarom doet u dat *zomaar*?

Het andere uiterste vinden we bij het partikel *ja*, nochtans het courantste schakeringspartikel in het Duits, dat signaleert dat de informatie eigenlijk al gekend zou moeten zijn of in ieder geval niet ter discussie staat (in voorbeeld (8) wordt door *ja* dus gesignaleerd dat het buiten kijf staat dat ze geen andere optie hebben). Een voor de hand liggende verklaring voor het feit dat *ja* zo vaak niet correct (9,3%) of zelfs helemaal niet (79,1%) vertaald wordt, is het feit dat *ja* eigenlijk geen tegenhanger heeft in het Nederlands. In sommige gevallen (zoals in dit voorbeeld) kunnen we een gelijkaardige nuance uitdrukken met het voegwoordelijk bijwoord *immers* (8b), maar dat kan zeker niet altijd. Nu, door het feit dat *immers* in de voor deze studie gebruikte tekstfragmenten eigenlijk altijd

⁶ Als het Nederlandse voorbeeld een eigen nummer heeft en niet tussen enkelvoudige aanhalingstekens staat, gaat het om een vertaling van één van de deelnemers.

8 Steven Schoonjans

een passende vertaling is, blijft het toch opvallend dat het partikel zo vaak gewoonweg niet vertaald wordt (8c). Hier komen we in sectie 5 nog op terug.

- (8a) Wenn sie auf die Insel wollten, blieb ihnen *ja* nichts anderes übrig.
- (8b) Als ze op het eiland wilden geraken, hadden ze *immers* geen andere keuze.
- (8c) Als ze op het eiland wilden geraken, restte er hen niks anders.

Daarnaast vinden we nog drie partikels waar het beeld behoorlijk divers is (*eben*, *etwa* en *halt*). Dit heeft er vooral mee te maken dat deze partikels vaak verkeerdelijk geïnterpreteerd werden als één van hun heteroseme gebruiken of verwisseld werden met een fonologisch gelijkend woord. Het in sectie 2 reeds aangehaalde *etwa* werd bijvoorbeeld in 18,2% van de gevallen verwisseld met *etwas* ('iets, een beetje') (9c), al moet het wel gezegd dat het meestal (72,7%) toch correct vertaald werd als *soms* of *misschien* (9b).

- (9a) Willst du *etwa* schwimmen?
- (9b) Wil je *soms* zwemmen?
- (9c) Zin om *een beetje* te zwemmen?

Bij *eben* en *halt* kan het ook een rol spelen dat er geen directe één-op-éénrelatie met Nederlandse tegenhangers bestaat. Beide partikels signaleren dat wat gezegd wordt evident is of dat er niks aan gedaan kan worden, al is *eben* daarin nog iets categorischer dan *halt*. Er bestaan ook in het Nederlands mogelijkheden om die betekenis tot uiting te brengen (bijvoorbeeld *nu eenmaal*), maar enerzijds lijken die fonologisch niet bepaald op de Duitse partikels en anderzijds zijn er niet echt opties om in de vertaling tussen het categorischere *eben* en het minder categorische *halt* te differentiëren (eventueel kunnen we voor *halt* ook *gewoon(weg)* gebruiken, zoals in (11b), wat voor *eben* niet kan, maar *gewoon(weg)* is ook een vertaling van *einfach*, zodat er dan weer geen mogelijkheid is om tussen *halt* en *einfach* te differentiëren). Dit kan een verklaring zijn voor het feit dat deze partikels vaker dan de anderen als vertaalmoeilijkheid werden gemarkeerd in de opgavetekst (respectievelijk 11,1% en 13,0%), maar dat neemt niet weg dat vooral *eben* ook geregeld fout geïnterpreteerd werd: in 25,9% van de gevallen werd het als bijwoord van tijd (naargelang de context 'dadelijk' of 'zonet') of als focuspartikel ('uiterekend, juist') geïnterpreteerd. Bij *halt* lag het aantal foute interpretaties lager, wat eraan kan liggen dat dit het enige Duitse schakeringspartikel zonder duidelijke heterosemie is, al werd het wel in 4,4% van de gevallen met de homonieme vorm van het werkwoord *halten* ('stoppen') verwisseld (11c).⁷

⁷ Merk op dat dezelfde fout (*halt* glossen als 'stop') ook in de literatuur soms gemaakt wordt, o.a. bij Hautli-Janisz & Butt (2016).

Schakeringspartikels als vertaalprobleem 9

- (10a) Sie muss *eben* weg.
- (10b) Ze moet *nu eenmaal* weg.
- (10c) Ze moet *dadelijk* weg.

- (11a) Wir versuchen es *halt* auf der Rückseite.
- (11b) We proberen het *gewoon* langs de achterkant.
- (11c) We proberen *te stoppen* aan de achterkant.

Tot slot is er nog één partikel in de studie dat we nog niet besproken hebben: *denn*. Dit partikel komt voor in vraagwoordvragen en ja/nee-vragen en signaleert dat de vraag volgt uit iets onverwachts in de gesprekscontext. In het Nederlands gebruiken we daarvoor veelal het partikel *dan*, en dat doen ook de meeste deelnemers in deze studie (78,1%). Een zuivere één-op-éénrelatie is dat evenwel niet: In sommige contexten vertalen we *denn* eerder met andere Nederlandse partikels (bijvoorbeeld *n(o)u*), en een enkele deelnemer (3,1%) heeft zich daar ook in deze studie toe laten verleiden, ook al was dat in dit geval minder passend als vertaling.

- (12a) Aber gibt sie *denn* nicht genauso viel Milch wie die anderen Kühe?
- (12b) Maar geeft zij *dan* niet evenveel melk als de andere koeien?

We zouden dus geneigd zijn te denken dat voor *denn* hetzelfde geldt als voor *nur*: één passende (en bovendien in het geval van *denn* fonologisch gelijkende) tegenhanger domineert, al vinden we ook andere vertalingen die op zich wel bij het Duitse partikel passen, maar in de concrete context minder op hun plaats zijn. Toch lijkt er in het geval van *denn* meer aan de hand te zijn. Dat blijkt als we ook even naar de andere vertaalrichting kijken. Bij de vertaling van het Nederlandse *dan* naar het Duits werd slechts in 18,8% van de gevallen voor een schakeringspartikel gekozen (al dan niet toevallig telkens het fonologisch gelijkende *denn* (13b)), terwijl in 68,8% van de gevallen voor *dann* geopteerd werd (13c).

- (13a) Was een geheime gang naar het kasteel *dan* niet veel praktischer geweest?
- (13b) Wäre ein Geheimgang zum Schloss *denn* nicht viel praktischer?
- (13c) War ein geheimer Gang zur Burg *dann* nicht viel praktischer gewesen?

Dann is inderdaad een mogelijke tegenhanger van het Nederlandse *dan*, maar niet als het als schakeringspartikel gebruikt wordt (wel bijvoorbeeld als bijwoord van tijd of gevolg). Het kan uiteraard zijn dat de deelnemers zich niet bewust zijn van dit betekenisverschil tussen *dann* en *denn*, of zelfs van het feit dat er hier in het Duits twee vormen naast elkaar bestaan, maar een andere mogelijke verklaring is dat ze zich ook in het Nederlands niet van die heterosemie bewust zijn en dus niet merken dat ze een ‘speciaal’ gebruik van *dan* voor zich hebben waarvoor een andere vertaling gepast zou kunnen zijn. Dat is een belangrijk punt voor de interpretatie van de resultaten, ook bij de andere partikels, zodat we hier in de volgende sectie nog uitvoeriger op ingaan.

5. Discussie

Als we alle partikels in deze studie samennemen, kunnen we zeggen dat de deelnemers in 60,3% van de gevallen voor een passende vertaling geopteerd hebben. Dat lijkt een bemoedigend resultaat gezien het feit dat de deelnemers nog geen expliciete instructie over schakeringspartikels hebben gekregen. Toch moeten we voorzichtig zijn met die conclusie: Er blijken immers tendenzen te zijn wanneer een partikel gepast vertaald wordt en wanneer niet. Passende vertalingen vinden we vooral bij partikels met een directe tegenhanger in het Nederlands, zeker als het om een één-op-éentegenhanger gaat die bovendien fonologisch op het Duitse partikel lijkt (zoals bij *eigentlich/eigenlijk*) en die ook nog eens dezelfde heterosemie vertoont. De vraag is dan ook of de deelnemers zich van die heterosemie bewust zijn. De resultaten voor *denn/dan* suggereren dat dat waarschijnlijk niet het geval is. Dit laat vermoeden dat ook heel wat van de passende vertalingen bij *doch*, *eigentlich*, *einfach* en *mal* misschien gelukstreffers zijn: De deelnemers beseffen niet dat ze een schakeringspartikel en geen bijwoord voor zich hebben, dus interpreteren en vertalen ze het als bijwoord en hebben dan geluk dat de vertaling in beide gevallen (als schakeringspartikel en als bijwoord) dezelfde is. Hoe talrijk deze gelukstreffers zijn, is op basis van deze data moeilijk te zeggen, maar het is wel van belang om dit bij de interpretatie voor ogen te houden.

Wat de 39,7% betreft die een minder passende vertaling hebben gekregen of helemaal werden weggelaten, zijn er een paar mogelijke verklaringen denkbaar, waarbij de realiteit waarschijnlijk een combinatie van deze (en mogelijk nog andere) factoren is. Een eerste factor is het ontbreken van een directe tegenhanger, wat bijvoorbeeld voor *ja* kan gelden maar niet voor *etwa*, dat zelfs twee directe tegenhangers heeft: *soms* en *misschien* (al moeten we wel aan de verwarring met *etwas* herinneren). Wat dan weer wel van toepassing kan zijn op *etwa*, is de rol van de tokenfrequentie. De hypothese hierachter is dat leerders minder vertrouwd

zijn met partikels die minder vaak voorkomen, en dus ook meer moeite hebben om die partikels correct te interpreteren en te vertalen. *Etwa* is inderdaad niet het courantste partikel in het Duits en kan daardoor dus minder vertrouwd zijn, maar hier is *ja* dan weer het tegenvoorbeeld dat ondanks zijn hoge frequentie het minst vaak passend vertaald werd.

Een andere mogelijke factor is de schakeringspartikel/heteroseem-ratio (cf. Dörre et al. 2018). De idee is dat leeders een schakeringspartikel sneller als dusdanig zullen herkennen en correct interpreteren naarmate het woord verhoudingsgewijs vaker als schakeringspartikel gebruikt wordt ten opzichte van zijn heteroseme gebruiken. Alleen is *eben* bij Dörre et al. één van de partikels met de hoogste schakeringspartikel/heteroseem-ratio, terwijl het in onze studie net één van de partikels is die voor meer problemen zorgen. Er moet dus ook hier meer aan de hand zijn (bijvoorbeeld het ontbreken van een één-op-éénpendant), al sluiten we niet uit dat de these van Dörre et al. wel een rol speelt.

Een laatste mogelijke verklaring, vooral dan voor de 26,3% partikels die werden weggelaten (en ook niet als moeilijkheid werden gemarkeerd), is dat ze gewoon over het hoofd werden gezien. De formulering van de opdracht was weliswaar zo gekozen dat dit risico geminimaliseerd werd (er werd gevraagd om “zo accuraat mogelijk” te vertalen, wat een grondige lectuur van de opgavetekst verlangt), en inderdaad is het zo dat 73,7% van de partikels niet zonder meer is weggelaten, maar toch kunnen we niet uitsluiten dat dit een rol heeft gespeeld – zeker als we weten dat het vooral *ja* is dat niet vertaald werd. *Ja* is immers het kortste partikel en dus het gemakkelijkst over het hoofd te zien.

Het lijkt dan ook zinvol om *ja* nog even meer in detail te bekijken. Het is immers een echt buitenbeentje in de reeks van partikels in deze studie, met de minste gepaste vertalingen en vooral met voorsprong de meeste gevallen die zonder meer zijn weggelaten. Op zich is het misschien niet zo verwonderlijk dat *ja*, ondanks zijn frequente gebruik in het Duits, een uitdaging blijkt aangezien het geen directe tegenhanger heeft in het Nederlands. Alleen zou je dan verwachten dat deelnemers die niet weten wat ze met *ja* moeten aanvangen het als moeilijkheid zouden markeren in de opgave, en dat is geen enkele keer gebeurd, terwijl *ja* bij alle 43 tot dusver geanalyseerde vertalingen in de opgave voorkwam. Natuurlijk kunnen we niet uitsluiten dat deelnemers een zekere schroom voelen om moeilijkheden te markeren, maar als we zien dat ze dat bij andere partikels wel doen (bij *halt* zelfs in 13,0% van de gevallen), dan is de kans reëel dat dat ook bij *ja* niet de volledige verklaring is.

Kan het zijn dat ze *ja* vaker over het hoofd hebben gezien, ondanks de opdracht om zo accuraat mogelijk te vertalen? Dat valt uiteraard niet uit te sluiten – enerzijds omdat het zo'n kort partikel is, en anderzijds ook omdat *ja* qua betekenis niet het sterkste schakeringspartikel in het Duits is. Schakeringspartikels hebben

weliswaar altijd een niet-propositionele betekenis, waardoor je veelal de kern van de boodschap wel meekrijgt zonder het partikel te begrijpen, maar sommige partikels leveren toch nog een prominenter bijdrage dan andere. De betekenis die traditioneel aan *ja* wordt toegeschreven (signaleren dat iets al bekend is of zou moeten zijn), is op zich al minder sterk dan pakweg de evidentiebetekenis van *eben* of *halt*, maar los daarvan is het zo dat *ja* ook één van de sterkst gegrammaticaliseerde schakeringspartikels in het Duits is en dat de betekenisverbleking bij *ja* zich nog verder doorzet (vgl. o.a. Schoonjans 2019): vaak signaleert *ja* niet meer dat de informatie al gekend is, maar veeleer dat het om informatie gaat die voor correct aangenomen kan worden en waar de spreker dus geen tegenspraak verwacht (geregeld gaat het om achtergrondinformatie die vooral relevant is om een ander element uit het discours goed te kunnen begrijpen). In die zin heb je *ja* dus misschien nog minder nodig dan andere partikels om een zin correct te interpreteren, waardoor de deelnemers er misschien ook minder op gelet hebben en het vaker hebben weggelaten.

Tegelijk kan het natuurlijk ook zijn dat de deelnemers het partikel op zich wel hebben opgemerkt, maar net omwille van de vergevorderde grammaticalisatie toch niet vertaald hebben: Door de relatief ‘zwakke’ betekenis van *ja* hebben ze het niet nodig geacht het in de vertaling op te nemen, mogelijk vanuit de inschatting dat *ja* toch niet echt een betekenis heeft (of niet echt tot de betekenis van de zin bijdraagt) en dus niet echt nodig is. Dit zou in elk geval stroken met een klassieke, naïeve opvatting van schakeringspartikels in het algemeen als ‘betekenisloos’ (cf. Weydt 2010) – en misschien werd die indruk nog versterkt door het feit dat *ja*, zoals gezegd, geen directe tegenhanger heeft in het Nederlands.

Blijft natuurlijk de vraag in hoeverre de deelnemers dat correct kunnen aanvoelen. Is er misschien al een zekere ‘gewenning’ opgetreden in de zin dat ze het partikel *ja* al vaker zijn tegengekomen (bijvoorbeeld in teksten in de les) en daarbij de intuïtie hebben ontwikkeld dat het ‘minder belangrijk’ is om de zin te interpreteren of ‘minder betekenis’ in zich draagt, waardoor ze er ook minder aandacht aan besteden? Dat kunnen we op basis van deze data niet met zekerheid zeggen. Interessant zou in die optiek zeker zijn om de resultaten uit te splitsen volgens beheersingsniveau of jaren ervaring met het Duits, om te zien of de deelnemers met meer Duits-ervaring hier anders mee omgaan, maar daarvoor zijn er eerst meer data nodig. Ook een post-task interview waarin de deelnemers over hun vertaling reflecteren, had in dit opzicht misschien meer duidelijkheid kunnen brengen, maar doordat de dataverzameling voor deze studie werd bemoeilijkt door de eerste COVID-19-lockdown in Vlaanderen, bleek het ook moeilijk haalbaar (zelfs online) om zulke reflectie-interviews voor alle deelnemers te voorzien. Om die reden werd ervoor geopteerd om in eerste instantie zonder post-task interviews te werken en alleen de vertalingen op zich te analyseren, om daarin op zoek te

gaan naar tendenzen en hypothesen, die in sectie 4 van deze paper werden gepresenteerd en die de basis kunnen vormen voor een vervolgstudie met meer deelnemers en mét post-task interviews, om ze verder te kunnen verifiëren.

6. Besluit

De belangrijkste conclusie uit de studie op dit moment is dat we weliswaar al enkele tendenzen kunnen herkennen, maar dat we meer data nodig hebben om echt zinvolle uitspraken te kunnen doen. In elk geval lijkt het erop dat het aantal passend vertaalde partikels niet enkel afhangt van klassieke verklaringen als het al dan niet voorhanden zijn van een directe tegenhanger, de tokenfrequentie van de Duitse partikels of hun schakeringspartikel/heteroseem-ratio en dat zeker ook de heterosemie (of misschien eerder nog het heterosemiebewustzijn) een rol speelt. Wat de invloed van gewenning aan de partikels is, is daarentegen nog een open vraag.

Rest nog de vraag naar de didactische implicaties van deze studie. Veel kunnen we daarover helaas nog niet zeggen, omdat we nog te weinig data hebben en nog met te veel open vragen zitten. Gezien het feit dat heterosemie de leerders voor uitdagingen stelt, lijkt het er wel op dat het geen kwaad zou kunnen om ook in de lessen Nederlands een zeker bewustzijn voor schakeringspartikels en het heterosemieprobleem te creëren, zodat daar bij Duits op voortgebouwd kan worden, maar ook hier moeten we zeggen dat er eerst nog meer onderzoek nodig is.

Referenties

- Busse, D. (1992). 'Partikeln im Unterricht Deutsch als Fremdsprache'. *Muttersprache* 102, 37–59.
- Dörre, L., Cypionka, A., Trotzke, A. & Bayer, J. (2018). 'The processing of German modal particles and their counterparts'. *Linguistische Berichte* 255, 313–346.
- Hautli-Janisz, A. & Butt, M. (2016). 'On the role of discourse particles for mining arguments in German dialogs'. In P. Saint-Dizier & M. Stede, eds., *Foundations of the Language of Argumentation*, Universität Potsdam, 10–17.
- Hogeweg, L., de Hoop, H., Ramachers, S., van der Slik, F. & Wottrich, V. (2016). 'The L2-acquisition of the German particle *doch*'. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching* 54(3), 201–227.
- Möllering, M. (2004). *The Acquisition of German Modal Particles*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Müller, S. (2014). *Modalpartikeln*. Heidelberg: Winter.
- Schoonjans, S. (2019). 'Modal particle meanings: new insights from gesture research'. *Review of Cognitive Linguistics* 17, 303–330.

14 Steven Schoonjans

- Schoonjans, S. (2021). 'Abtönungspartikeln im Deutschunterricht für Niederländischsprachige'. *Germanistische Mitteilungen* 47, 87–119.
- Schoonjans, S. (2022). *Schwierige Wörtchen leicht übersetzt! Modalpartikeln und sinnverwandte Ausdrücke im Deutschen, Englischen, Niederländischen und Französischen*. Wien: Böhlau.
- Thurmair, M. (1989). *Modalpartikeln und ihre Kombinationen*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Weerning, M. (2016). 'Die Diskrepanz zwischen Linguistik und Fremdsprachenunterricht – am Beispiel der Abtönungspartikeln im Deutschen'. In T. Tinnefeld et al., eds., *Fremdsprachenvermittlung zwischen Anspruch und Wirklichkeit*, Saarbrücken: htw saar, 397–423.
- Wenzel, V. (2002). *Relationelle Strategien in der Fremdsprache*. Münster: Agenda.
- Weydt, H. (2010). 'Abtönungspartikeln und andere Disponible'. In: T. Harden & E. Hentschel, eds., *40 Jahre Partikelforschung*, Tübingen: Stauffenburg, 11–31.